

3.6. Το λεξιλόγιο της νέας ελληνικής

Τα λεξιλογικά στρώματα της νέας ελληνικής είναι κατά το Μ. Τριανταφυλλίδη (Γραμματική σελ. 90-103) τα ακόλουθα τρία:

- α) λέξεις αρχαίες, δηλαδή λέξεις που ανήκαν εξ αρχής στην ελληνική γλώσσα ή που μπήκαν σ' αυτήν κατά την αρχαιότητα,
- β) λέξεις που μπήκαν στη γλώσσα μας από τη χριστιανική εποχή ως την αρχή του περασμένου αιώνα (1800 μ.Χ.),
- γ) λέξεις που μπήκαν στη γλώσσα μας από τότε ως σήμερα.

Α) Το πρώτο στρώμα αποτελείται από

- (α) Λέξεις ινδοευρωπαϊκές, π.χ. *πατέρας, θυγατέρα, γυναίκα, βόδι, δέντρο, φως, γλυκός, ένα, εσύ, είμαι, τρέχω, σήμερα, και.*
- (β) Λέξεις προελληνικές, π.χ. *θάλασσα, νησί, κυπαρίσσι, ελιά, σέλινο, σαργός, σπάρτος, βασιλιάς, θάλαμος, θίασος, τύραννος, χαλκός, Κόρινθος, Ζάκυνθος, Παρνασσός, Λυκαβηττός, Κάλυμνος, Θάσος, Όλυμπος.*
- (γ) Λέξεις ανατολίτικες, π.χ. *αγγαρεία, παράδεισος, σατράπης (περσικές), άλφα, βήτα (φοινικικές), περιστέρι (σημιτική), πυραμίδα (αιγυπτιακή).*
- (δ) Λέξεις εβραϊκές, όπως *αμήν, χερουβείμ, σατανάς, ωσαννά, Γολγοθάς, Μεσσίας, Πάσχα, Ιωάννης, Μαρία, Μιχάλης.*
- (ε) Λέξεις λατινικές, όπως *ροδάκινο, κελί, κάρβουνο, μαντίλι, κάμπος, ράσο, κάλαντα, Ιανουάριος, λουρί, σπίτι, ταβέρνα, στάβλος, άσπρος, μαύρος, ακουμπώ, διαφεντεύω.*

Β) Το δεύτερο στρώμα αποτελείται από

- (α) Λέξεις από τις βαλκανικές γλώσσες
 - (i) σλαβικές: *κοτέτσι, ρούχο, σανός, τσέλιγκας, ντόμπρος, Αράχοβα, Γρεβενά, Ζαγόρι.*
 - (ii) βλάχικες: *μανούρι, μπουμπούκι, στουρνάρι.*
 - (iii) αρβανίτικες: *γκιόνης, μπαμπέσης, πλιάτσικο, φλογέρα, Γκούρα, Λιόπτσι, Μενίδι, Σούλι, Τατόι.*
- (β) Λέξεις ιταλικές, π.χ. *κάβος, μαΐστρος, φουρτούνα, κάλτσα, καπέλο, κουβέρτα, μαραγκός, βαρέλι, καρέκλα, μπαστόνι, μπαρμπούνι, γαρίφαλο, φράουλα, κομπόστα, μπρι-*

ζόλα, σαλάτα, βιολί, μπιλιάρδο, τάλιρο, κουμπάρος, φρέσκος.

- (γ) Λέξεις τουρκικές, π.χ. *γιαούρτι, καταΐφι, κουραμπιές, ντολμάς, πιλάφι, καζάνι, κουβάς, μασιά, μπρικί, φλιτζάνι, παπούτσι, τσέπη, ταβάνι, τζάκι, τζάμι, μιναρές, παράς, γιασεμί, καρπούζι, μανάβης, μπαρούτι, άχτι, καΐκι, κέφι, τενεκές.*

Γ) Το τρίτο στρώμα αποτελείται από

α. Ξένες λέξεις

«Οι λέξεις αυτές, αντίθετα από τις παλιότερες, συχνά δεν τριφτήκαν αρκετά στη λαϊκή γλώσσα και δεν κανονίστηκαν φωνητικά και μορφολογικά. Έγιναν άλλωστε συνήθως γνωστές από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις και τους λογίους· συχνά μάλιστα, με το να εκφράζουν ανώτερες έννοιες πολιτισμού, όρους επιστημονικούς ή τεχνικούς, περιορίστηκαν σε μικρό κύκλο ειδικών» (Γραμματική σελ. 97).

- (i) Λέξεις γαλλικές: *ζακέτα, μπλουζα, κολόνια, πούδρα, λικέρ, φοντάν, βαλς, πανσιόν, ρεκλάμα, σανατόριο, αεροπλάνο, ράδιο.*
- (ii) Λέξεις αγγλικές: *βαγόνι, γαλόνι, καμπίνα, μπιφτέκι, ρεκόρ, σάντουιτς, σάλι, σπορ, τένις, τουρισμός, χιούμορ.*
- (iii) Λέξεις γερμανικές (έμμεσα): *βερμούτ, ποτάσα, τάλιρο, τσίγκος.*

Είναι, φυσικά, γνωστή η διάκριση των ξένων λέξεων σε δύο κατηγορίες: σ' αυτές που έχουν αφομοιωθεί από την ελληνική γραμματική (*στάβλος, τσιγάρο, κινίνο* κτλ.) και σ' εκείνες που έμειναν απροσάρμοστες (*πουρμπουάρ, κουάκερ, πριμ* κτλ.). Οι πρώτες έχουν πιά πολιτογραφηθεί στη γλώσσα μας φωνητικά και μορφολογικά, έχουν δώσει ή μπορούν να δώσουν παράγωγα και συνθέτονται. Π.χ. *τορπιλα* (γαλλ. *torpille* = νάρκη) - *τορπιλιζώ, τορπιλιστής, τορπιλιστικός* κτλ., *τορπιλάκατος, τορπιλοβόλο· τουλούμι* (τουρκ. *tulum*) - *τουλουμιάζω, τουλουμιστός, τουλουμοτύρι* κτλ.· *πιστόλι* (ιταλ. *pistola*) - *πιστολιά, πιστολιζώ, νεροπίστολο, κ.ο.κ.* Οι λέξεις της δεύτερης κατηγορίας αποτελούν ξένο σώμα στη γλώσσα μας, δεν αφομοιώθηκαν και δεν πολιτογραφήθηκαν, δε δέθηκαν οργανικά και δεν μπόρεσαν να δώσουν παράγωγα ούτε να συντεθούν: *φέριμποτ, χιούμορ* κτλ. Οι ξένοι ξεχωρίζουν τις

δύο αυτές κατηγορίες ονομάζοντας *δάνειες λέξεις* (γερμ. *Lehnwörter*) τις πρώτες και *ξένες λέξεις* (γερμ. *Fremdwörter*) τις δεύτερες.

Ο Γ. Χατζιδάκης (και άλλοι) είχε καταδικάσει παλαιότερα τις ξένες λέξεις στη γλώσσα μας για τους εξής λόγους:

- α) δε σχηματίζουν παράγωγα και σύνθετα, είναι «ημιόνων δίκην άγονοι»,
- β) δε συνηθίζονται σε μεταφορές, «δεν παραλαμβάνονται ευκόλως εις τον λόγον μεταφορικώς»,
- γ) «και ασαφείς και δη ευσύγχυτοι είναι» και «ουδέποτε είναι σαφείς όπως αι εγχώριοι»,
- δ) δεν ξεχωρίζουν αποχρώσεις, «η ξένη λέξις μόνον καθολικώς, αδρομερώς, χονδρικώς πως εκφράζει την έννοιαν», κ.ά.

Αλλά η κατοπινή πείρα μας έδειξε πως οι κατηγορίες αυτές δεν ευσταθούν σχεδόν στο σύνολό τους. Γιατί — για να τις πάρουμε με τη σειρά — είδαμε πως οι λέξεις που έχουν απομοιωθεί από τη νεοελληνική δεν έμειναν άγονες αλλά, αντίθετα, υπήρξαν πολύ παραγωγικές. Όσες, πάλι, έμειναν αναφομοιώτες (και πολύ περισσότερο οι προηγούμενες) συνηθίζονται και σε μεταφορές και σε παρομοιώσεις (*σκάφος γρήγορο σαν κρις κραφτ - είναι ντουβάρη*). Ασαφείς βέβαια δεν είναι, αφού οι ξένες λέξεις είναι *ad hoc* δοσμένες, π.χ. *μεντεσές, κάνουλα, μοτσακό, καρμπιρατίρ* κτλ. Είναι αλήθεια ότι «εκφράζουν χονδρικώς μόνον και αδρομερώς τας έννοιαις», γιατί οι ξένες λέξεις είναι σχετικά σπάνιες και εισάγονται μονάχα όσες σημαίνουν βασικές έννοιες, όχι τις συνώνυμες, π.χ. *φέριμποτ* αλλά καμιά άλλη λέξη, που να διαδόθηκε γενικά, για παρεμφερή πλεούμενα.

β. Λόγιες λέξεις

Λόγιες λέγονται οι λέξεις που μπήκαν στη γλώσσα μας από την εποχή που συστάθηκε το νεοελληνικό κράτος, «για να εκφράσουν έννοιες της παιδείας, της επιστήμης, των τεχνών, που έλειπαν ως τότε και που γι' αυτό δεν είχε η γλώσσα μας λέξεις για να τις εκφράσει (ή δεν τις είχε πια). Οι λέξεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν στην αρχή από συγγραφείς και λόγιους» (Μικρή Ν. Γρ. σελ. 38). Τέτοιες λέξεις είναι π.χ. *αεροπλάνο, γυμνάσιο, τηλέφωνο, φωτογραφία*.

Οι λόγιες λέξεις είναι ως προς την καταγωγή τους δύο ειδών:

- α) αρχαίες λέξεις, που ξαναμπήκαν στη γλώσσα μας, αφού για αιώνες πολλούς είχαν πάψει να λέγονται, π.χ. *ανακωχή, καθηγητής, κατάστημα, γυμνάσιο, μητρικός, ξενόδοχείο, αεροπόρος, συμβόλαιο*,
- β) νεόπλαστες λέξεις ή νεολογισμοί, που δε λέγονταν στην αρχαία ελληνική, αλλά τις έπλασαν οι λόγιοι, όταν τις χρειάστηκαν, από λέξεις αρχαίες ή από στοιχεία τους, π.χ. *αισιοδοξία, αστεροσκοπείο, αεροδρόμιο, δημοσιογράφος, δρομολόγιο, οικογένεια, ουσιαστικό, πυροσβέστης, ταχυδρομείο, χωροφυλακή*.

Αρκετές από τις νεόπλαστες αυτές λέξεις «πλάστηκαν από τους Ευρωπαίους από προθέματα, επιθήματα ή συνθετικά μέρη αρχαία ελληνικά (κάποτε συνδυασμένα με λατινικά), και τις λέξεις αυτές τις παραλάβανε αυτούσιες. Οι λέξεις αυτές έχουν υποστεί γενικά προσαρμογή στο τυπικό της ελληνικής, ενώ η φωνητική προσαρμογή τους έγινε μόνο στις περιπτώσεις που την επέβαλλε η φύση του (αρχαίου συνήθως) ελληνικού συμφωνισμού και φωνηεντισμού» (Δ. Τομπαΐδη, Τα συνωνυμικά ζεύγη σελ. 47-48). Οι λέξεις αυτές ανήκουν στο χώρο, κυρίως, της επιστήμης, της φιλοσοφίας, της τέχνης και, σπανιότερα, της καθημερινής ζωής. Τέτοιες λέξεις είναι, κατά κατηγορία, οι ακόλουθες:

- (α) επιστήμη: *αδενοπάθεια (adéno-pathie), δερματολόγος, -ία (dermatologue, -gie), καρδιογράφος, -ία (cardiographe, -ie), αστιγματισμός (astigmatisme), γαστρεκτομή (gastroctomie), γλυκόλη (glycol), γλυκαιμία (glycémie) κ.ά.*
- (β) φιλοσοφία: *ιδεαλιστής (idéaliste), ιδεολόγος, -ία, -ικός (idéologue, -ie, -ique), αθεϊσμός (athéisme), θεοκρατικός (théocratique), θεοδικία (théodicée), μυστικισμός (mysticisme), γνωστικισμός (gnosticisme), στωικισμός (stoïcisme) κ.ά.*
- (γ) τέχνη: *μελωδικός (mélodique), μελόδραμα, -ατικός (melodrame, -atique), πορνογραφία (pornographie), γλυπτοθήκη (glyptothèque), συμβολισμός (symbolisme) κ.ά.*
- (δ) καθημερινή ζωή: *οδαλίσκη (odalisque), ιερεμιάδες (jérémiades), εγωισμός, -ιστής (egoïsme, -iste), μεγαλομανής (mégalomane), νεκρολογία (nécrologie), νοσταλγικός (no-*

stalgique), *διπλωμάτης*, -ία, -ικός (diplomate, -ie, -ique), *ηρωισμός* (héroïsme) κ.ά.

(Παραδείγματα βλ. Δ. Τομπαΐδη, Τα συνωνυμικά ζεύγη σελ. 48-52.)

«Μια μεγάλη κατηγορία λόγιων λέξεων αποτελούν εκείνες που τις έπλασαν οι λόγιοι συγγραφείς μας μεταφράζοντας ξένους όρους. Πολλές από τις λέξεις αυτές δεν μπόρεσαν να αντικαταστήσουν τις ξένες λέξεις (οπότε έμεινε η ξένη λέξη) ή να περάσουν σε πλατιά λαϊκή χρήση (οπότε χρησιμοποιήθηκε κάποια λαϊκή λέξη): π.χ. το *επίμητος άμαξα* δεν μπόρεσε να αντικαταστήσει το γαλλ. *couré* ούτε το *ηλίχθους* (αγγλ. *sunfish*, γαλλ. *lune de mer*) να μπει αντί του *κολαούζος*. Αρκετές όμως λόγιες λέξεις της κατηγορίας αυτής πέρασαν στο νεοελληνικό λόγο και χρησιμοποιούνται κανονικά, αντικαθιστώντας ολοκληρωτικά την ξένη λέξη. (Σε μερικές περιπτώσεις η μάχη για την επικράτηση της ελληνικής λέξης εξακολουθεί ως τις ημέρες μας, π.χ. *ανεγκυστήρας* και *ασανσέρ*, *ενθύμιο* και *σουβενίρ*, *εσπερίδα* και *σουαρέ* κτλ.)» (Δ. Τομπαΐδη, Τα συνωνυμικά ζεύγη σελ. 38-39).

α) Μεταφράσεις ξένων λέξεων που επικράτησαν: *αλεξίπτωτο* (parachute), *αλληλογραφία* (correspondance), *αποκέντρωση* (décentralisation), *γλωσσολογία* (linguistique), *γραφειοκρατία* (bureaucratie), *δημοσιογράφος*, *διαφωτισμός*, *επιτελείο*, *ηλιοστάσιο*, *θερμοκήπιο*, *λαχείο*, *λεωφορείο*, *ουρανοξύστης*, *πεζοδρόμιο* κ.ά.

β) Μεταφράσεις ξένων λέξεων που δεν επικράτησαν: *αισθητολογία* (rhénoménologie), *ακτινοφωνία* (radiophonie), *αλεξήνεμο* κ.ά. (paravent), *αντίρροπτρον* ή *παντανόικτης* (passe-partout), *δοκογέφυρα* (passerelle), *επιβρόγια λουτρά* (douches), *επιλύχνιο* κ.ά. (abat-jour) κ.ά.

Στην πάλη των λόγιων λέξεων με τις λαϊκές, δάνειες ή ελληνικές, (α) συνηθέστερα επικρατεί η λαϊκή λέξη, (β) σε αρκετές περιπτώσεις επικρατεί η λόγια και (γ) κάποτε έχουμε παράλληλη χρήση — με κάποιες υφολογικές διαφορές ή διαφορές στα γλωσσικά επίπεδα — της λόγιας και της λαϊκής λέξης. Έτσι έχουμε

(α) *επικράτηση της λαϊκής λέξης: αγριάδα* (όχι *άγρωστις*), *αγγούρι* (όχι *σικυός*), *βουλοκέρι* (όχι *σημαντρίς* ή *ισπανικός κηρός*), *βερίκοκο* (όχι *μήλον αρμενιακό*), *βεντούζα*

(όχι *σικύη*) και τα κοινά: *ψωμί*, *νερό*, *αυγό* κτλ.

(β) *επικράτηση της λόγιας λέξης: εφημερίδα* (όχι *γαζέτα*), *κουρέας*, -*είο* (όχι *μπαρμπέρης*, -*ικο*), *φαρμακοποιός* (όχι *σπετσέρης*), *φαρμακείο* (όχι *σπετσαρία*), *συνταγή* (όχι *ρετσέτα*), *αγορά* (όχι *μείντάνι*), *παλαιστής* (όχι *πεχλιβάνης*), *ζωέμπορος* (όχι *τσαμπάζης*), *υπουργός*, -*είο* (όχι *μινίστρος*, -*έριο*) κ.ά.

(γ) *παράλληλη χρήση λόγιας και λαϊκής λέξης: αλέτρι* - *άροτρο*, *αραμπάς* - *άμαξα*, *άρματα* - *όπλα*, *ατσάλι* - *χάλυβας*, *βίζιτα* - *επίσκεψη*, *γκριμάτσα* - *μορφασμός* κ.ά.

Το παλιό όνειρο του Κοραή ήταν «να αποσκοραχίσωμεν καν από την γλώσσαν όλας τας ξενικάς λέξεις» (Επιστ. Α', 396). Γιατί, όπως έγραψε πάλι ο ίδιος, «το να δανειζεται τις από τους ξένους, ή να το είπω καθαρώτερα, το να ψωμοζητή λέξεις και φράσεις, από τας οποίας γέμουσιν αι αποθήκαι της γλώσσης του, σιμά της ατιμίας δίδει και παντελούς απαιδευσίας, ή και ηλιθιότητος, υπόληψιν» (Προδρ. Βιβλ. πε').

Και μπορούμε να επισημάνουμε εδώ ότι από παλιά είχε αναληφθεί ένας αγώνας εξελληνισμού των ξένων λέξεων. Η προσπάθεια ήταν να αντικατασταθούν οι ξένες λέξεις είτε με λέξεις της αρχαίας ελληνικής είτε με νέες λέξεις που πλάστηκαν σύμφωνα με την αρχαία γραμματική. Αλλά, όπως ομολόγησε ο Γ. Χατζιδάκης, «πάσα η εξελληνιστική αυτή εργασία δεν εξετελέσθη απταίστως και κατά πάντα δοκίμως [...]. Τούναντιον μάλιστα πολλαπλά αμαρτήματα παρεισέφρησαν εις τον γραπτόν ημών λόγον» (Γλωσσ. Μελ. 273). Η προσπάθεια που είχε τότε αναληφθεί δεν μπόρεσε να εξαφανίσει βέβαια τις ξένες λέξεις ούτε να εμποδίσει την εισαγωγή τους στη γλώσσα μας. Γιατί, όπως είπε ο André Martinet, το αντικείμενο ή το πολιτιστικό στοιχείο έρχεται μαζί με τη λέξη. Εξάλλου δεν είναι πάντοτε δυνατή η απόδοση της εισαγόμενης έννοιας με αντίστοιχη ελληνική λέξη. Γι' αυτό η προσπάθεια εξελληνισμού δεν απέδωσε όσες φορές επιχειρήθηκε. Ένας πρόσθετος — αλλά όχι και ασήμαντος — λόγος ήταν ότι οι ονοματοθέτες γνώριζαν ίσως την ελληνική γλώσσα και ασφαλώς την αγαπούσαν, όμως στον τομέα της λαϊκής ψυχολογίας δε θα μπορούσαν να βαθμολογηθούν άριστα.

Η ως τώρα πείρα μας στον τομέα αυτό μπορεί να μας

καθοδηγήσει στον προσδιορισμό των προϋποθέσεων για να επικρατήσει η ελληνική λέξη. Τέτοιες προϋποθέσεις θα ήταν:

α) Η ελληνική λέξη να είναι σχηματισμένη σωστά από γραμματική άποψη, για να μην παραβιάζονται οι νόμοι της γλώσσας μας, και να μην είναι πολυσύλλαβη, για να μπορεί να συναγωνιστεί την ξένη λέξη. Στην περίπτωση αυτή ανήκουν λέξεις της κατηγορίας *τροχιόδρομος* για το *tram* (αλήθεια πώς ήταν δυνατό να περιμένει κανείς ότι το τόσο δεμένο με την καθημερινή ζωή όχημα θα μπορούσε να ονομαστεί έτσι;), *αυτοκινητάμαξα* για την *automotrice*, *αυτοκινητοστάσιον* για το *garage*, *ταχυδρομειοστάσιμος* για το *poste-restante* κ.ά. (Μ. Τριανταφυλλίδη, *Ιστορ. Εισαγ.*, σελ. 151 και 603).

β) Δεν είναι απαραίτητη η ετυμολογική διαφάνεια της νέας λέξης — πράγμα που επιδίωξαν με επιμονή οι παλαιότεροι —, που άλλωστε για τους περισσότερους δε σημαίνει και πολλά πράγματα. Λέξεις καθώς *ρινόμακτρον*, *ερεσίνωτον*, *πηλοβατίς*, *αλεξιβόρβορον* κ.ά., μολονότι ετυμολογικά πολύ «διαφανείς» για τους φιλόλογους, για τον πολύ κόσμο δε λένε τίποτε.

γ) Η ελληνική λέξη να δίνεται αμέσως μόλις εμφανιστεί η ξένη λέξη και έννοια. Οι προσπάθειες που έγιναν για να αντικατασταθεί λ.χ. η λέξη *φέριμποτ* με τις λέξεις *πορθμείον* ή *πέραμα* δεν απέδωσαν, γιατί η ξένη λέξη είχε πια επικρατήσει.

Για την κατηγορία των ξένων λέξεων που δεν έχουν αφομοιωθεί ούτε πολιτογραφηθεί στη γλώσσα μας θα ήταν πολύ χρήσιμο να βρισκόταν ένας τρόπος να ελέγχεται η αναγκαιότητά τους ή η γραμματική προσαρμογή τους. Πάντως μιλούμε για έναν πρακτικό τρόπο, γιατί μια προσπάθεια αυτού του είδους ούτε με υψηλούς θεωρητικούς αφορισμούς μπορεί να αποδώσει ούτε και με επιβολή γλωσσικής αστυνόμευσης να καρποφορήσει.